ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 9.001(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | November 2023 Issue-107, Vol-03 | 01

Late Ramesh Warpudkar ACS College Sonpeth Pin-431516 Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

November 2023, Issue-107, Vol-03

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

26) महाराष्ट्रातील शेतीवर आधारीत उद्योग
प्रा. डॉ. बी. आर. शिंदे, सोनपेठ जि. परभणी ||121

27) यमदीप उपन्यास में किन्नर समाज की स्थिति
शैलेन्द्र जाटव, डॉ. पुष्पलता सिंह ठाकुर, ग्वालियर (म.प्र.) ||124

28) दिव्यांग विमर्श : एक अध्ययन
गोपाल राम, डॉ. हंसा शुक्ला, हुड़को भिलाई ||129

29) भारत में प्राचीन काल से अध्यतन, महिलाओं पर हुए उत्पीड़न का अध्ययन
डॉ. गुलाबधर, चित्रकूट, उ. प्र. ||132

30) किन्नर समुदाय : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन
ए. शशांक राव, डॉ. हंसा शुक्ला, हुड़को भिलाई ||136

31) साठोत्तरी मराठी साहित्यातील कादंबरी विशेष
डॉ. अतुल पाटील, जळगाव ||140

32) महाराष्ट्र इमारत व इतर बांधकाम कामगार कल्याण महामंडळ, एक अभ्यास
प्रशांत मुनेश्वर, नांदेड ||143

33) सर्व शिक्षा अभियान के अन्तर्गत संचालित शिक्षामित्र योजना का....
हृदय नारायण, डॉ. (श्रीमती) नीता सिंह, सुल्तानपुर, उ.प्र. ||147

34) जनजाति क्षेत्र के विद्यार्थियों के व्यक्तित्व कारकों, अध्ययन आदतों एवं....
डॉ लक्ष्मी नारायण चौबीसा, कपिल जैन, उदयपुर ||151

35) गीतांजलि श्री के कथा साहित्य में पुरुष भाषा
मनीषा यादव, मद्रास ||154

36) हिंदी की कालजयी काव्य रचना सरोज स्मृति का मूल्यांकन
डॉ. कांबळे आशा दत्तात्रय शिदंखेडा जि. धुया ||159

37) लोकविधी परंपरा आणि जीवनमूल्ये
प्रा.डॉ.गोपीनाथ पांडूरंग बोडखे,जि. बीड ||163

38) A STUDY ON PRINT AND NON-PRINT RESOURCES IN NAAC ACCRETED....
MR. ARUN BHALERAO, DR. ARUN MODAK, Dr. D.M.Sonttake ||168

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 9.001(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | November 2023 Issue-107, Vol-03 | 0121

26

महाराष्ट्रातील शेतीवर आधारीत उद्योग

प्रा. डॉ. बी. आर. शिंदे
(वाणिज्य विभाग)
कै. रमेश वडपुरकर महाविद्यालय, सोनपेठ जि. परभणी

****

सार :—

भारत हा कृषी प्रधान देश असून तो विकसनशील आहे. देशाच्या उत्पन्नात शेती क्षेत्राचा मोठा हिस्सा आहे. देशाच्या एकूण लोकसंख्ये पैकी ६० ते ६५% लोक शेतीवर उपजीविका जगतात. म्हणजेच भारतीय लोक जास्तीत जास्त ग्रामीण भागातील खेडयात राहतात भारतात सात लाख खेडी आहेत. या खेड्यातील म्हणजेच ग्रामीण भागातील लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती आहे. भारतीय शेती निसर्गावर अवलंबून असून ती शेती जास्तीत जास्त कोरडवाहू आहे. म्हणून भारतीय शेतीत छुपी बेकारी आढळून येते. ही बेकारी कमी करण्यासाठी सरकारने शेतीतील उत्पादीत मालावर उद्योग धंदे सुरु करणे म्हत्वाचे आहे.

भारतीय शेतीला परंपरा आहे. भारतीय शेतीतील उत्पादीत कच्च्या मालावर आधारित अनेक वेगवेगळ्या प्रकराची लघु आणि कुटीर कुटीर उद्योग होती. म्हणून म. गांधी म्हणाले होते खेड्याकडे चला कारण त्या काळी खेडी स्वयंपूर्ण होती. त्या काळी शेती उत्पादनावर आधारित अनेक उद्योग चालत होती. या उद्योगामुळे ग्रामीण बेकारी कमी करण्यास मदत होत होती. परंतु १६ व्या शतकात इंग्लंड मध्ये औद्योगिक क्रांती झाली. त्याचा परिमाण शेतीवर आधारित पारंपारिक उद्योगावर झाला. परंतु शेतीवरील उपजीविका जगणाऱ्याची संख्या कमी झाली नाही. दिवसेंदिवस ती वाढतच गेली. आताच सरकारनी अंदाजित देशाची लोकसंख्या जगात सर्वात जास्त आहे. असे घोषित केले. त्यामुळे वाढती लोकसंख्या आणि त्य लोखसंखेचा शेतीवर पडणारा भर कमी होताना दिसत नाही. म्हणून ग्रामीण भागातील बेकारी वाढतच आहे. ही बेकारी कमी करण्यासाठी शेती उत्पादीत कच्च्मालावर आधारित सरकारने वेगवेगळी उद्योग धंदे निर्माण करण्यासाठी ग्रामीण भागातील बेकार मुलांना प्रोत्साहित केल्यास, ग्रामीण भागातील शेतीवर आधारित व्यवसाय आणि उद्योगाच्या नवीन–नवीन संधी होतील.

या लेखात शेती उत्पादीत कच्चा मालावर कोणकोणते उद्योग आधारित आहेत. त्याचा अभ्यास चा लेखात करणार आहोत.

१) कापड उद्योग (Cotton Industry)

भारतात कापड निर्मिती व्यवसाय किंवा उद्योग प्राचीन काळापासून चालत आलेला आहे. पूर्वी भारतात सुती कापड निर्मिती मोठ्या प्रमाणात केली जात असत. परंतु हा व्यवसाय असंघटीत व ग्रामीण होता. या उद्योगाला लागणारा कच्चामाल शेतीत उत्पादीत केला जाते, म्हणून हा उद्योग कृषीवर आधारित उद्योग म्हणून ओळखले जाते. पूर्वी कापड हातमागावर तयार केले जात असे. हा व्यवसाय घरगुती स्वरूपाचा होता. म्हणून भारताला कापड निर्मितीची व्यावसायची परंपरा आहे. त्याकाळी भरतीचे खादी कापड प्रसिद्ध होते. त्या काळी भारत या खादी कपड्याची निर्यात करत असे. या उद्योगातून अनेक उद्योजक कपड्याचे उत्पादन करत असे. म्हणजेच अनेद तरुणांना या व्यवसायात व्यावसायीक किंवा उद्योजक होण्याची संधी होती. तसा हा उद्योग ग्रामीण होता. परंतू १९ व्या शतकात औद्योगिक क्रांती झाली आणि आधुनिक पद्धतीने कापड उत्पादन करण्याला सुरुवात झाली. त्याचा परिणाम या व्यवसायावर होऊन, भारतात १८१८ मध्ये पहिला आधुनिक कापड उद्योग कलकत्ता येथे सुरु झाला. महाराष्ट्र हा कापडउद्योगाच्या बाबतीत महत्वपूर्ण आहे. महाराष्ट्रामध्ये सुती कापडाचा उद्योग हा घरगुती उद्योग होता. त्या काळी अनेक तरुणांना या उद्योगापासून रोजगार उपलब्ध होते असे.

इ.स. १८५४ मध्ये मुंबई येथे पहिला आधुनिक कापड उद्योग नानाभाई दादर यांनी स्थापना केला. याच काळात आधुनिक कापड निर्मितीला गती मिळाली आणि पुढील काळात अनेक कापड उद्योग निर्माण झाले. आज ही या उद्योगाला महाराष्ट्रामध्ये

Late Ramesh Warpudkar ACS College Sonpeth Pin-431516 Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 9.001(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | November 2023 Issue-107, Vol-03 | 012

मोठी वाव आहे.

महाराष्ट्र हा उद्योगाच्या बाबतीत देशातील एक महत्त्वपूर्ण राज्य आहे. महाष्ट्रात वेगवेगळ्या भागात कापड गिरण्यांच्या वसाहती निर्माण केल्या गेल्या परंतु महाराष्ट्रात जेवढ्या कापड गिरण्या आहेत. त्याही पेक्षा जास्त कापड गिरण्या एकट्या मुंबईत आहेत. म्हणून मुंबईला मॅचेस्टर शहर असे म्हणतात तार इचलकरंजीला महाराष्टाचे मॅचेस्टर शहर म्हणून ओळखले जाते.

२) साखर उद्योग (Suger Industry)

साखर उद्योग महाराष्ट्रात शेती उत्पादीत कच्या मालावर आधारीत उद्योग असुन तो महाराष्ट्रातील दुसऱ्या क्रमांकाचा उद्योग आहे. ज्या प्रमाने प्राचीन काळी कापसा पासून सुती कापड निर्मिती केली जात असे, त्याच प्रमाणे साखर उद्योगाला परंपरा आहे. पुर्वी पासूनच या उद्योगात तरुणांना रेजगार मिळत असे पुर्वी साखर निर्मितीचे छोटे, छोटे उद्योग असे, परंतु साखर उद्योगाची सुरुवात १९०३ मध्ये भारतीय उत्तर प्रदेश आणि बिहार राज्यात झाली. त्याच प्राणाने हा उद्योग आधुनिक पद्धतीवर महाराष्ट्रात १९९९ मध्ये अहमदनगर जिल्यात हरेगाव येथे खाजगी तत्वावर ''दि बेलापुर शुगर अॅन्ड अलाईड इंडस्ट्रीज'' हा कारखाना चालू करण्यात आला. तर भरतीय पहिला सहकारी तत्वावरील साखर कारखाना याच जिल्यातील प्रवरानगर येथे विखे पाटील यांनी सुरु केला. नंतरच्या काळात महाराष्ट्रात साखर उद्योगात झपाट्याने वाढ होत गेली. म्हणजेच देशातील एकूण साखर कारखान्या पैकी ३१% कारखाने महाराष्ट्रात आहेत. आणि महाराष्ट्र आयुक्ताच्या म्हणण्यानुसार २०२२—२३ मध्ये ऊसाचे निवळ क्षेत्र १.४८७ दशलक्ष हेक्टर होते व राज्यात २०३ साखर कारखाने साखरेचे गाळप करत होते.

३) दाळमिल उद्योग (Pulses Industry)

दाळमिल उद्योग हा कृषीवर आधारीत उद्योग आहे. महाराष्ट्रामध्ये वेगवेगळ्या प्रकारची कृषी मध्ये उत्पादने घेतली जातात त्यापैकी दाळीचे वाण उत्पादन हा एक प्रकार आहे. दाळ वेगवेगळे प्रकार आहेत. त्यात तूर, मुग, उडीद, चवळी, हरभरा, मसुर हे महाराष्ट्रातच नव्हे तर भारतात सर्वच लोकांचे खाद्य

त्यामुळे चे जीवन आवश्यक पदार्थामध्ये येते. उत्पादन कृषी मध्ये होत असल्यामुळे डाळ ग्रामीण उद्योग आहे. हा उद्योग कमी भांडवला करणारा उद्योग आहे. या उद्योगामुळे ग्रामीण रोजगार निर्माण होवू शकतो किंवा दाळमिल निर्माण करण्याच्या संधी आहेत.

४) तेल उद्योग (Oil Industry)

तेल उद्योग हा ही उद्योग कृषी आधारि असून महाराष्ट्रामध्ये इतर उत्पादना बरोबर तेल उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. त्यात सोया, भुईमुग, सरकी, तीळ, जवस, अंबाडी एरडी हे तेल बियांचे वाण आहेत या बिया खाद्य आणि इतक कामासाठी लागणाऱ्या निर्मिती केली जाते. या उद्योगाला पारंपारीक म्हणून हा उद्योग ग्रामीण असून तो शेतीवर होता. परंतु औद्योगिक क्रांतीचा ज्या प्रमाणे इतर परिणाम झाला पुर्वी हा उद्योग कमी भांडवलात जात असे. या उद्योगामुळे ग्रामीण तरुणांना रेज असे किंवा ग्रामीण तरुणांना व्यवसाय करण मिळत असे. परंतू औद्योगिक कारणामुळे हे झाले. आज आधुनिक तंत्राचा उपयोग करून केले जाते. हे उद्योग खाजगी आणि सहका आधारीत निर्माण केलेली आहेत.

५) फळ प्रक्रीया उद्योग (Fruit Pr Industry)

फळ प्रक्रीया उद्योग हा कृषीवर आध असून तो ग्रामीण विकासाला व शेतक देणारा उद्योग आहे. महाराष्ट्र सरकारने वेगवे बाग विषयक योजना तयार करून शेतकऱ्य विकास व्हावा अनुदान तत्वावर दिल्या. त चिकू, जांब, संत्री, मोसंबी, केळी, सीताफ डाळींब, भाजीपाला, जांभुळ, द्राक्षे ही फ आहेत, फळ या उत्पादनात नासाडीचे प्र असते. त्यामुळे फळावर प्रक्रिया करून उत्प त्याचा शेतकऱ्यांना व व्यासायीकाना मोठ आर्थिक फायदे होतात. परंतू भारतात फळ ; kој , d wk mR knukP k 2% उत्पादन

Ramesh Warpudkar ACS College Sonpeth Pin-431516 Sonpeth Dist.Parbhani

मोठी वाव आहे.

महाराष्ट्र हा उद्योगाच्या बाबतीत देशातील एक महत्त्वपूर्ण राज्य आहे. महाष्ट्रात वेगवेगळ्या भागात कापड गिरण्यांच्या वसाहती निर्माण केल्या गेल्या परंतु महाराष्ट्रात जेवढ्या कापड गिरण्या आहेत. त्याही पेक्षा जास्त कापड गिरण्या एकट्या मुंबईत आहेत. म्हणून मुंबईला मॅचेस्टर शहर असे म्हणतात तार इचलकरंजीला महाराष्ट्राचे मॅचेस्टर शहर म्हणून ओळखले जाते.

२) साखर उद्योग (Suger Industry)

साखर उद्योग महाराष्ट्रात शेती उत्पादीत कच्या मालावर आधारीत उद्योग असुन तो महाराष्ट्रातील दुसऱ्या क्रमांकाचा उद्योग आहे. ज्या प्रमाने प्राचीन काळी कापसा पासून सुती कापड निर्मिती केली जात असे, त्याच प्रमाणे साखर उद्योगाला परंपरा आहे. पुर्वी पासूनच या उद्योगात तरुणांना रोजगार मिळत असे पुर्वी साखर निर्मितीचे छोटे, छोटे उद्योग असे, परंतु साखर उद्योगाची सुरुवात १९०३ मध्ये भारतीय उत्तर प्रदेश आणि बिहार राज्यात झाली. त्याच प्राणाने हा उद्योग आधुनिक पद्धतीवर महाराष्ट्रात १९९९ मध्ये अहमदनगर जिल्यात हरेगाव येथे खाजगी तत्वावर "दि बेलापुर शुगर ॲन्ड अलाईड इंडस्ट्रीज" हा कारखाना चालू करण्यात आला. तर भरतीय पहिला सहकारी तत्वावरील साखर कारखाना याच जिल्यातील प्रवरानगर येथे विखे पाटील यांनी सुरु केला. नंतरच्या काळात महाराष्ट्रात साखर उद्योगात झपाट्याने वाढ होत गेली. म्हणजेच देशातील एकूण साखर कारखान्या पैकी ३१% कारखाने महाराष्ट्रात आहेत. आणि महाराष्ट्र आयुक्ताच्या म्हणण्यानुसार २०२२—२३ मध्ये ऊसाचे निवळ क्षेत्र १.४८७ दशलक्ष हेक्टर होते व राज्यात २०३ साखर कारखाने साखरेचे गाळप करत होते.

३) दाळमिल उद्योग (Pulses Industry)

दाळमिल उद्योग हा कृषीवर आधारीत उद्योग आहे. महाराष्ट्रामध्ये वेगवेगळ्या प्रकारची कृषी मध्ये उत्पादने घेतली जातात त्यापैकी दाळीचे वाण उत्पादन हा एक प्रकार आहे. दाळ वेगवेगळे प्रकार आहेत. त्यात तूर, मुग, उडीद, चवळी, हरभरा, मसुर हे महाराष्ट्रातच नव्हे तर भारतात सर्वच लोकांचे खाद्य पदार्थ आहे. दाळीचा उपयोग भाजी साठी केला जातो त्यामुळे चे जीवन आवश्यक पदार्थामध्ये येते. डाळीचे उत्पादन कृषी मध्ये होत असल्यामुळे डाळमील हा ग्रामीण उद्योग आहे. हा उद्योग कमी भांडवलावर प्रकिर्या करणारा उद्योग आहे. या उद्योगामुळे ग्रामीण तरुणांना रोजगार निर्माण होवू शकतो किंवा दाळमिल उद्योग निर्माण करण्याच्या संधी आहेत.

४) तेल उद्योग (Oil Industry)

तेल उद्योग हा ही उद्योग कृषी आधारीत उद्योग असून महाराष्ट्रामध्ये इतर उत्पादना बरोबर तेल बियांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. त्यात सूर्यफुल, सोया, भुईमुग, सरकी, तीळ, जवस, अंबाडी, करडी, एरडी हे तेल बियांचे वाण आहेत या बियाण पासून खाद्य आणि इतक कामासाठी लागणाऱ्या तेलांची निर्मिती केली जाते. या उद्योगाला पारंपारीकता आहे. म्हणून हा उद्योग ग्रामीण असून तो शेतीवर आधारीत होता. परंतू औद्योगिक क्रांतीचा ज्या प्रमाणे इतर व्यासायावर परिणाम झाला पुर्वी हा उद्योग कमी भांडवलात उभा केला जात असे. या उद्योगामुळे ग्रामीण तरुणांना रोजगार मिळत असे किंवा ग्रामीण तरुणांना व्यवसाय करण्याची संधी मिळत असे. परंतू औद्योगिक कारणामुळे हे उद्योग नष्ट झाले. आज आधुनिक तंत्राचा उपयोग करून तेल निर्माण केले जाते. हे उद्योग खाजगी आणि सहकारी तत्वावर आधारीत निर्माण केलेली आहेत.

५) फळ प्रक्रीया उद्योग (Fruit Processing Industry)

फळ प्रक्रीया उद्योग हा कृषीवर आधारीत उद्योग असून तो ग्रामीण विकासाला व शेतकऱ्याल बळ देणारा उद्योग आहे. महाराष्ट्र सरकारने वेगवेगळ्या फळ बाग विषयक योजना तयार करून शेतकऱ्याच आर्थिक विकास व्हावा अनुदान तत्वावर दिल्या. त्यात आंबा, चिकू, जांब, संत्री, मोसंबी, केळी, सीताफळ, रामफळ, डाळींब, भाजीपाला, जांभुळ, द्राक्षे ही फळाची वाण आहेत, फळ या उत्पादनात नासाडीचे प्रमाण जास्त असते. त्यामुळे फळावर प्रक्रिया करून उत्पादन केल्यास त्याचा शेतकऱ्यांना व व्यासायीकाना मोठ्या प्रमाणात आर्थिक फायदे होतात. परंतू भारतात फळ व भाजीपाला ; koj , d wk mR knukP k 2% उत्पादनावर प्रक्रीया केली जाते. परंतु विकसीत देशात फळावर प्रक्रीया

करण्याचे प्रमाण जास्तीचे आहे. त्यात दक्षिण आफ्रिका ८०% मलेशिया ८३% फिलिपिन्स ७८% ब्राझील ७०% अमेरिका ६५% एवढ्या मोठ्या प्रमाणात विकसीत देशात फळावर प्रक्रीया करून उत्पादन केले जाते. भारत आणि या देशाची तुलना करता हे भारतात फळ प्रक्रीया उद्योगाचे प्रमाण कमी आहे. म्हणुन आज ही आपल्या देशात या क्षेत्रात नवतरुणांना रोजगार किंवा व्यवसाय उद्योगात नवनविन संधी असल्याचे दिसुन येते.

६) अन्न प्रक्रीया उद्योग (Food Processing Industry)

अन्न हे माणसाची मुलभुत गरज आहे. मानव सतत वेगवेगळ्य प्रकारचे अन्न सेवन करतो. परंतु अनेक अन्नाचे असे प्रकार आहेत की, त्यावर प्रक्रिया केल्या शिवाय ते खाद्य पदार्थ तयार करणे हा एक व्यवसाय आहे. हा व्यवसाय किंवा उद्योग कृषीवर आधारीत असून ते ग्रामीण आहे. या उद्योगाला कमीत कमी भांडवलाची, जागेची, श्रमाची गरज असते. हा उद्योग सर्वसामान्याना शुद्धा सुरु करता येतो. त्यापासून चांगले उत्पादन मिळते. या उद्योगात गव्हापासून आटा तयार करणे, डाळीपासुन पदार्थ बनविने, दुधापासून वेगवेगळे पदार्थ बनविने, केळीपासून वेफर्स बनविने अशा अनेक अन्न पदार्थावर प्रक्रीया करून उद्योग निर्माण केले जातात. हा उद्योग कृषीवर आधारीत असल्यामुळे हा उद्योग ग्रामीण उद्योगामध्ये येतो. असा उद्योगाला भांडवल कमी लागत आसल्यामुळे नावयुवकांना या व्यवसायात रोजगाराच्या संधी आणि उद्योग करण्याच्या संधी आहेत.

७) रेशीम उद्योग (Silk Production)

रेशीम उद्योग हा कृषी आधारित ग्रामीण कुटीर उद्योग आहे. या उद्योगामुळे शेतकऱ्याच्या आर्थिक विकास आणि नवयुवकांना रोजगाराच्या संधी आहेत. रेशीम उत्पादन भारतात मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. जगात भारताचा रेशीम उत्पादनात ५ वा क्रमांक लागतो. भारतात रेशीम उत्पादन पूर्वी पासुन म्हणजेच प्राचीन काळापासून घेतले जात असे. भारताचा रेशीम कापड जगात प्रसिद्ध होता. रेशीम उत्पादनासाठी तुती ही वनस्पती महत्वाची आहे. ही वनस्पती चार प्रकारची आहे. या वनस्पतीची शेतात लागवड केली जाते. व रेशीम उत्पादनासाठी रेशीम किड्याचे संगोपन करून व कच्च्या रेशमाचे उत्पादन केले जाते. कच्चा रेशमा वरती आधुनिक पद्धतीने प्रक्रिया करून उत्पादन केले जाते. महाराष्ट्रात सुद्धा रेशीम उत्पादन मोठ्या प्रमाणत घेतले जाते. या उद्योगातून मोठ्या प्रमाणात रोजगार निर्मिती होतो. जर युवकांना व्यवसाय करायचा असल्यास कमी भांडवलातव्यवसाय उभारता येतो.

८) पशुधन उद्योग

पशुधन उद्योग हा शेतीवर आधारीत उद्योग असून, तो ग्रामीण उद्योग आहे. देशाच्या आणि महाराष्ट्राच्या अर्थव्यस्थेत या व्यवसायाला विशेष स्थान आहे. देशाच्या प्रत्येक राज्यात वेगवेगळ्या पशुची निर्मिती करून त्याचे पालन पोषण केले जाते. त्याचाच भाग म्हणून महाराष्ट्रात सुद्धा वेगवेगळ्या पशुची निर्मिती करून शेतीला एक पुरक व्यवसाय केला जातो. महाराष्ट्रात खालील वेगवेगळ्या पशुचे पालन केले जाते.

बैल, म्हैस, गाय हे महाराष्ट्रातील प्रमुख पशुधन आहे. बैल महाराष्ट्रातील शेती करण्यासाठीचे प्रमुख साधन आहे. म्हणुन बैलाचे महत्व अनन्य साधारण आहे. त्याच बरोबर बैल हा शेतकऱ्याचा आर्थिक कणा आहे. शेतकऱ्याच्या व्यवहारात त्यापासून आर्थिक उत्पादन सुद्धा मिळते.

म्हैस आणि गाय या पशुधनापासुन दुग्ध व्यवसाय केला जातो. हा व्यवसाय शेतीला पुरक व्यवसाय आहे. महाराष्ट्रात शेतकऱ्यांसाठी हा व्यवसाय हा शेतीला जोड धंदा म्हणून केला जातो. हा व्यासाय शेतकरी आणि बिगर शेती यांच्यासाठी उपयोगी ठरला आहे. आज भारतातील ग्रामीण भागात ८०% लोकांचा दुग्ध व्यवसाय आहे. या व्यवसायातून देशातील ग्रामीण बेकारी कमी होते आणि ग्रामीण युवकांचा आर्थिक विकास होतो.

शेळी पालन हे एक महाराष्ट्रातील शेती पुरक व्यवसाय असुन तो ग्रामीण व्यवसाय आहे. शेळी पासून दुग्ध मिळते. व शेळीने दिलेल्या बकरीच्या मांसाला बाजारपेठेत मोठी मागणी आहे. यापासुन यांना मोठे आर्थिक उत्पन्न मिळते. म्हणून या व्यवसायापासून युवकांना रोजगार मिळतो व बेकारीचे प्रमाण कमी होते.

कुकूट पालन हा एक शेतीला पुरक व्यवसाय असून तो ग्रामीण आहे. कोंबडीच्या मांसाचा उपयोग

अन्न म्हणून केला जातो. कोंबडीच्या मांसाला बाजार पेठेत मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. हा व्यवसाय शेतीला जोड धंदा म्हणून केला जातो. या व्यवसायातून ग्रामीण बेकारी कमी होवून त्याचा आर्थिक विकास होतो म्हणून, सरकारनी या व्यवसायासाठी वेगवेगळ्य योजना निर्माण करून बेकार युवकांना प्रोत्साहन देण्याचे कार्य केले आहे.

९) तंबाखू उद्योग (Tombacco Industry)

तंबाखू उद्योग हा शेतीवर आधारीत उद्योग असून ती एक वनस्पती आहे. या वनस्पतीला संस्कृतमध्ये ताम्रपर्ण, गुच्छफुल, क्षारपत्रा व धुम्रपत्र अशा वेगवेगळ्या नावानी ओळखले जाते. भारतात तंबाखूचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. भारत जवळपास १०० देशाला तंबाखूची निर्यात करतो. भारतात महाराष्ट्रापेक्षा उत्तरे कडील राज्यात मोठ्या प्रमाणात उत्पादन घेतले जाते. महाराष्ट्रात अनेक जिल्ह्यात तंबाखूचे उत्पादन घेतले जाते. तंबाखू पासुन जर्दा, तपकीर, बिड्या, सिगारेट, तयार केल्या जातात बिडी उद्योगामुळे महाराष्ट्रातील ग्रामीण स्त्रियांना मोठ्या प्रमाणात रोजगार निर्मिती झाली आहे. महाराष्ट्र या उद्योग पासुन २०१२—१३ मध्ये ४५३९ कोटी रुपये उत्पादन झाले होते.

निष्कर्ष :

भारत हा कृषी प्रधान देश असून तो ग्रामीण आहे. भारताच्या कृषी क्षेत्रावर अनेक उद्योग आधारित असून त्या उद्योगापासुन देशाला मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक उत्पन्न मिळते. या उद्योगामुळे ग्रामीण भागातील तरुणांना रोजगार निर्मिती होते. आणि ग्रामीण युवकांना कृषीवर आधारित प्रक्रिया उद्योग निर्मितीत मोठ्या संधी आहेत. जर सरकारने कृषीवर आधारीत उद्योगाला प्रोत्साहन पर योजना तयार करून नवीन तरुणांना व्यवसाय उद्योगाच्या संधी निर्माण करून दिल्यास बेकारीचे प्रमाण कमी होईल आणि त्याचा परिणाम सरकारचे ही उत्पादन वाढेल.

संदर्भ :

१) ग्रामीण अर्थव्यवस्था – प्रा. नानासाहेब पटनुरे/ प्रा. डॉ. मनोज कुमार सोमवंशी

२) विकास व पर्यावरणाचे अर्थशात्र – डॉ. वसुधा पुरोहीत

३) भारतातील आर्थिक विकास आणि नियोजन– डॉ. बी. जी. खटाळ

27

यमदीप उपन्यास में किन्नर समाज की स्थिति

शैलेन्द्र जाटव
(शोधार्थी)

डॉ. पुष्पलता सिंह ठाकुर
(मार्गदर्शक) (सह–प्राध्यापक हिन्दी)
महारानी लक्ष्मीबाई कला एवं वाणिज्य महाविद्यालय ग्वालियर (म.प्र.)
(शासकीय स्वशासी उत्कृष्ट महाविद्यालय)

****

आधुनिक कथाकारों ने हिन्दी कथा–साहित्य में मानवीय मूल्यों को समाज के सामने उजागर करने का अमूल्य कार्य किया है। किन्नर नाम सुनते ही मन मस्तिष्क में समाज से विभक्त आधे– मर्द, आधे औरत का चेहरा सामने आता है। कई लोग इनको देखते ही हँसने लगते हैं और जब ये करीब आते हैं इनसे दूर जाने लगते हैं। किन्नरों को शायद ही समाज में कोई मान–सम्मान प्राप्त हुआ है। किन्नर अपना जीवन सामान्य तौर पर जी भी नहीं सकते हैं समाज के बीच ये लोग कम ही दिखते है। किन्नर आम जन के साथ ही कम ही उठते बैठते है इसलिए इनके बारे में पूर्ण जानकारी आम लोगों तक नहीं पहुँच पाती है और लोग इनके विषय में भ्रमित व पूर्वाग्रह से ग्रसित रहते है।

'नीरजा माधव' ने अपने उपन्यास 'यमदीप' के माध्यम से किन्नर समाज की समास्याओं को उजागर किया है। लेखिका ने स्पष्ट किया कि किन्नर को हिजड़ा मानकर समाज सदैव से इनको उपेक्षित और बहिष्कृत करता आया है। किन्नर वर्ग को समाज शारीरिक रूप से अक्षम समझता है उनसे दूर रहने का प्रयास करता है। २१वीं सदी में जब सभ्य समाज को अपने समुदाय का उत्थान करने का अवसर प्राप्त हो रहा है तब भी किन्नर समाज उपेक्षित और पिछड़ा

PRINCIPAL
Ramesh Warpudkar (ACS)
Sonpeth Dist. Parbhani
Pin-431516